

Wybrane zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego zespołu architektonicznego Jaszowiec w Ustroniu



dr inż. arch.

RAFAŁ RADZIEWICZ-WINNICKI

Politechnika Śląska

Wydział Architektury

ORCID: 0000-0002-4253-2713

Celem artykułu jest określenie kierunków ochrony wartości kulturowych Jaszowca. Najważniejsze postulaty to pilna potrzeba wykonania Studium Rewitalizacji i Rozwoju Dzielnicy Wczasowej oraz wpis zespołu do rejestru zabytków.

Artykuł podejmuje temat ochrony dziedzictwa kulturowego zespołu architektonicznego Jaszowiec w Ustroniu, który w ostatnich latach przeżywa okres stagnacji i braku całościowej wizji na przyszłość.

Celem pracy jest zwrócenie uwagi na obecne problemy, ale również szanse zespołu wczasowego. Priorytetem jest utrzymanie jego pierwotnego charakteru, a zarazem dostosowanie go do współczesnych potrzeb.

Metoda badawcza to studium przypadku, oparte na autorskich badaniach architektonicznych in situ oraz obserwacji zachodzących przemian przez kilka ostatnich dziesięcioleci.

Inspiracją do podjęcia tematu jest tocząca się w środowiskach architektonicznych, samorządowych i deweloperskich dyskusja na temat przyszłości dużych zespołów wczasowych z okresu PRL. Na pozór sprzeczne interesy stron wymagają procesu poznania problemu, dyskusji, badań i analiz prowadzących do sformułowania wniosków, tak aby zespoły te mogły dobrze funkcjonować w zmieniających się realiach, ale nie zatracić swoich wartości. Należy dodać, że powojenna architektura modernistyczna coraz częściej uznawana jest w środowisku architektonicznym za zabytkową i powinna być objęta szczególną troską.

Istnieje wiele form ochrony dziedzictwa kulturowego, począwszy od działań prawnych po konkretne metody konserwatorskie. Do działań prawnych zaliczyć możemy: wpis do rejestru zabytków lub ewidencji gminnej, utworzenie parku kulturowego czy uznanie za pomnik historii. Możliwe jest także ustalenie ochrony w MPZP (miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego). Do działań konserwatorskich zaliczyć możemy: rewitalizację, konserwację, restaurację, adaptację czy wreszcie modernizację. Należy powiedzieć również o pojęciu rewitalizacji, które

integruje działania społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne, lub techniczne, lub środowiskowe. Dobór odpowiednich metod działania wymaga szczegółowej analizy danego przypadku, a następnie sformułowania wniosków i wytycznych konserwatorskich oraz projektowych.

Wszczęcie postępowania wpisu do rejestru zabytków Zespołu sanatoryjno-uzdrowiskowego Ustroń Zawodzie w 2023 r. dowodzi, że interdyscyplinarne działania specjalistów rozpoczynają proces świadomej transformacji cennych zespołów architektonicznych. A przecież zespół wypoczynkowy w Ustroniu Jaszowcu to pierwszy w Polsce całościowo zaprojektowany i zrealizowany w latach 1961–1970 kompleks tego typu. Miał stać się wzorem do naśladowania dla kolejnych inwestycji w kraju i tak się też stało (Zawodzie), mimo że nie wszystkie elementy projektu zostały zrealizowane. Po okresie prosperity ośrodków wczasowych będących we władaniu przedsiębiorstw państwowych nastąpił okres prywatyzacji i przekształceń. W wyniku braku ochrony prawnej oraz jednolitej wizji władz samorządowych zespół architektoniczny poddany został miejscowym działaniom inwestorów prywatnych. Zagrożają one spójności założenia i zdaniem autora należy podjąć analizę dotychczasowych działań w celu sformułowania założeń ochrony wartości architektonicznych i dziedzictwa kulturowego zespołu Jaszowiec.

W obliczu tych problemów należy sformułować pytania badawcze:

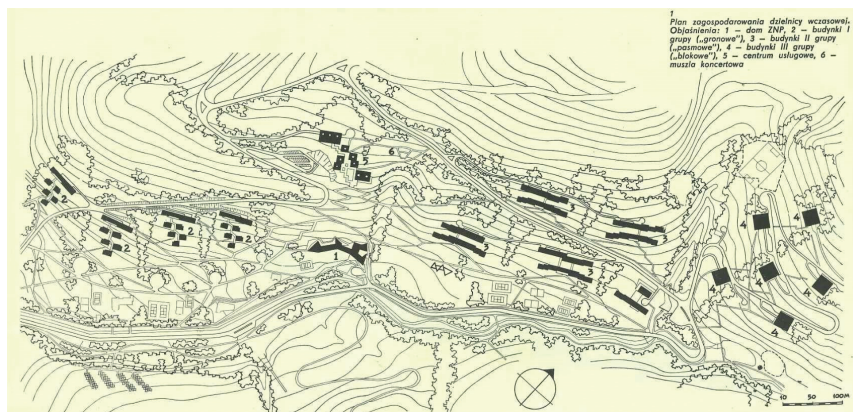
- Jak zapobiec dalszej dezintegracji zespołu architektonicznego?
- Jak chronić istniejące obiekty?
- Czy jest szansa na przywrócenie utraconej infrastruktury oraz powstanie nowych obiektów niezbędnych do funkcjonowania zespołu?

Rys historyczny

Idea zagospodarowania doliny Jaszowca narodziła się w końcu 1959 roku, kiedy to Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna w ramach prac przy Planie Ogólnym podjęła próbę skoordynowania zamierzonych inwestycji wczasowych. Z uwagi na brak wcześniejszych wzorców plan budowy kompleksowej dzielnicy wczasowej wraz z usługami zdecydowano się poprzedzić zamkniętym konkursem architektonicznym. Zakończenia i wytyczne zostały rozpisane przez Oddział Katowicki SARP. Do udziału w zaproszono 3 zespoły projektowe, z których zwyciężski stanowią zespół architektów w składzie: Czesław Kotela, Irena Kotela, Zygmunt Winnicki oraz Jerzy Winnicki, który na etapie realizacji został głównym projektantem. Podsumowaniem werdyktu jury było sformułowanie: „Catość pracy wyróżnia się układem przestrzennym dającym wyraz dobrze skomponowanego osiedla, niemonotonnego, dobrze związanego z siecią komunikacji i układem terenu” [1]. Autorzy zaprojektowali 3 typy budynków (gronowe, pasmowe i blokowe), lokalizując je na południowych stokach Równicy ponad doliną rzeki Jaszowiec, która dotąd zabudowana była zaledwie kilkoma gospodarstwami rolnymi oraz przedwojennym modernistycznym ośrodkiem należącym do huty „Pokój” [2, 4]. Niejako poza konkursem projektowany jest również budynek ZNP „Dom Nauczyciela”, którego autorami są Henryk Buszko i Aleksander Franta. Charakterystyczny rzut obiektu widnieje już na planie sytuacyjnym pracy konkursowej (rys. 1).

Zakończeniem koncepcji jest wpisanie obiektów w kontekst krajobrazu, tak aby go nie zdominować, ale jednocześnie wykorzystać jego walory. Obiekty charakteryzuje maksymalny kontakt z przyrodą i krajobrazem poprzez południową ekspozycję wszystkich pokoi hotelowych [3]. Widoczne jest to we wszystkich zaprojektowanych typach budynków. Najbliższe ujścia potoku Jaszowiec do Wisły zaplanowano budowę domów wczasowych, tzw. gronowców, w których niskie piętrowe pawilony mieszkalne kaskadowo spływają ku dotowi, łączy się korytarzami z częścią techniczną. W centralnej części umiejscowiono piętrowe podłużne ośrodki zwane pasmowymi, składające się z 2 równoległych, dwukondygnacyjnych budynków, połączonych ze sobą przeszklonym korytarzem. U źródła Jaszowca w najwyższej części doliny usytuowano zwarte ośrodki wczasowe zwane blokowymi lub wielotraktowymi.

W projekcie zespołu wczasowego zarezerwowano miejsce na 15 boisk do gier zespołowych (siatkówka, koszykówka, piłka nożna), 4 korty tenisowe, zespół basenów kąpielowych, place zabaw dla dzieci oraz otwarte zimowe lodowisko. Miała też powstać muszla koncertowa [4, 5]. Obiekty sportowe jednak nie zostały zrealizowane, co podaje się jako



Rys. 1. Plan zagospodarowania dzielnicy wczasowej; źródło: [3]



Rys. 2. Dom wczasowy „Kolejarz” w jego pierwotnej formie; źródło: fot. autora, lata 80. XX w.



Rys. 3. Zespół 6 obiektów tzw. blokowych, jeszcze w integralnej formie; źródło: fot. autora, 2018 r.

przyczynę problemów osiedla na wszystkich etapach jego funkcjonowania. Zmiany po 1989 roku, tzn. upadku PRL i przejściu Polski do gospodarki rynkowej, spowodowały, że wiele ośrodków wypoczynkowych zmieniło swoją strukturę i funkcjonowanie. Nowa epoka przyniosła dezintegrację zespołu jako funkcjonalnej całości. Przekształcenia własnościowe przybrały charakter żywiołowy. Jako że domy wczasowe należały do różnych przedsiębiorstw państwowych, poszczególne fragmenty całości prywatyzowano oddzielnie i w różnym czasie, tworząc nowe spółki lub oddając w ręce prywatnych inwestorów.

Działania te spowodowały stopniową dezintegrację modelowo zaprojektowanego osiedla, a proces przekształceń nie był w żaden sposób skoordynowany [5].

Modernizacja

Pierwsze modernizacje budynków zespołu rozpoczęły się niebawem po zakończeniu budowy. Przykładem mogą tu być górne tarasy obiektów typu blokowego, które sukcesywnie były zabudowywane i włączane w powierzchnię użytkową obiektu. Te zmiany funkcjonalne nie wpłynęły znacząco na bezkompromisowe formy obiektów (rys. 2., 3.).



Rys. 4. Dom wczasowy „Juhas” w trakcie modernizacji; źródło: fot. autora, 2023 r.



Rys. 5. Rewaloryzacja ciągów komunikacyjnych; źródło: fot. autora, 2022 r.



Rys. 6. Skatepark i nowe trakty pieszce przy ul. Wczasowej; źródło: fot. autora, 2022 r.

Do kompleksowych działań modernizacyjnych już w XXI w. należy zaliczyć przykłady obiektów „Dom Nauczyciela” i „Kolejarz”. Modernizacja objęła tu zarówno elewacje, jak i układ funkcjonalny budynków. Oba zachowały swoją pierwotną bryłę, a zmiany pozwoliły dostosować je do współczesnych standardów. Pierwotna modernistyczna forma budynków oraz zastosowanie współczesnych materiałów i rozwiązań technicznych, również w projektowaniu wnętrza, tworzą wrażenie harmonijnej całości. Pomimo drobnych zmian, jak np. likwidacja

pasmowych balkonów „Nauczyciela”, odbiór inwestycji jest pozytywny. Podobnie dodany na bocznej elewacji szyb windy w „Kolejarzu” nie dysonuje z jego pierwotną formą.

Diametralnie inny charakter mają jednak najnowsze plany modernizacji obiektów Jaszowca przez deweloperów. Realizowana właśnie koncepcja rozbudowy domu wczasowego „Juhas” zakłada całkowitą zmianę bryły budynku (rys. 4.) oraz dodanie bliźniaczego obiektu w bezpośrednim sąsiedztwie. Zastosowana współczesna stylistyka nawet nie próbuje nawiązać do stylistyki zespołu

architektonicznego Jaszowiec. Jest wyrazem współczesnej mody na projektowanie obiektów oderwanych od kontekstu, „uniwersalnych”, co nie znaczy, że ponadczasowych.

Rewaloryzacja

Układ urbanistyczny zespołu projektowany był jako jednorodna struktura, samowystarczalna, jeśli chodzi o dostępność usług. Układ komunikacyjny przewidziany był głównie pod autokary, co wiązało się ze specyfiką wypoczynku w PRL. Mała ilość miejsc parkingowych wynikała również z topografii terenu i trudności związanych z lokalizacją parkingów. Obecnie stanowi to poważny problem Jaszowca. Dyskusyjna jest również kwestia dostępności pieszej obiektów oraz ich wzajemne skomunikowanie. Sieć ścieżek, które z czasem zostały porożrywane w związku z prywatyzacją gruntów, stała się niewystarczająca. W roku 2020 podjęto próby rewaloryzacji oraz uzupełnienia sieci ciągów pieszych w okolicach „Domu Nauczyciela” prowadzących w kierunku DW „Barbara”. Dobrze wkomponowane w zbozce alejki, ścieżka edukacyjna dla dzieci oraz miejsca służące do wypoczynku stały się atrakcją dla użytkowników sąsiednich obiektów oraz przyjezdnych (rys. 5.). Warto dodać, że do budowy ciągów pieszych wykorzystano ponownie kamienne płyty z oryginalnych chodników (reusing), uzupełniając je o nowe materiały. Łącząc tradycję i współczesność, uzyskano wrażenie autentyczności. Dodatkowo wzdłuż ul. Wczasowej powstały nowe chodniki oraz skatepark (rys. 6.).

Adaptacja

Interesującą próbą ratowania obiektów Jaszowca jest przykład DW „Barbara” (typ liniowiec), który został zaadaptowany na obiekt apartamentowy, stając się wspólną mieszkaniową właścicieli. Mimo że obiekt nie jest już dostępny dla szerokiego grona wczasowiczów, a jedynie dla grona właścicieli lokali mieszkalnych, to jego nowa funkcja nie stoi w sprzeczności z pierwotną. Należy podkreślić, że forma zewnętrzna została zachowana w całości, uzupełniona jedynie o nowoczesne elementy, jak na przykład szklane balustrady.

Dewastacja

Mimo że zmiana sposobu użytkowania obiektu powoduje brak dostępności dla szerszej grupy użytkowników, należy uznać takie działania za korzystne pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego. Bliźniaczy obiekt DW „Zagłębie” niestety nie miał tyle szczęścia. Źle zarządzany, opuszczony, popadł w ruinę i został przebrany w 2019 roku [6].

Do grupy negatywnych zjawisk i działań należy zaliczyć również los Ośrodka Ustugowego Jaszowca, który niegdyś był sercem całego założenia (rys. 7., 8.). Jego lokalizacja





Rys. 7. Projekt elewacji południowej centrum usługowego; źródło: [3]



Rys. 8. Centrum usługowe w momencie zakończenia budowy; źródło: archiwum rodzinne

nie była przypadkowa, gdyż był położony centralnie w osiedlu, a jednocześnie łatwo dostępny dla ruchu turystycznego na trasie Wisła – Równica. Jak głosi uzasadnienie sądu konkursowego SARP, zaletą projektu było „dyskretne umieszczenie zespołu usług komunalnych” [1]. Znajdowały się tam funkcje niezbędne dla działania wczasowego miasteczka, takie jak: restauracja, kawiarnia, poczta, sklepy: ogólnospożywczy oraz z art. ogólnoprzemysłowymi, zakłady: szewski, fotograficzny, fryzjerski, wypożyczalnia sprzętu sportowego, „Klub” (kino, dom kultury, biblioteka) [2, 3]. W latach 90. XX w. centrum handlowo-usługowe zostało sprywatyzowane. Część kulturalna – Klub – została przebudowana na obiekt apartamentowy o „tradycyjnych”, kontrastujących z modernizmem formach architektonicznych (rys. 9.). Reszta założenia stała się obiektem mieszkalnym, który przypadkowo dzielono na części i adaptowano na potrzeby

lokali mieszkalnych, pozostawiając jedynie pawilon pocztowy (rys. 10.) – rozebrany z niewiadomych względów w październiku 2023 r. Urbanistycznie dawny ośrodek usługowy odcięto od całości zespołu wczasowego poprzez likwidację traktów pieszych oraz oznakowanie: „Teren prywatny – wstęp wzbroniony”. Ucierpiła architektura (montaż typowych okien, całkowita zmiana elewacji) oraz urbanistyka (podział czy wręcz zamknięcie ciągów pieszych). Z punktu widzenia użytkowników dzielnicy brak funkcji usługowo-handlowych jest obecnie szczególnie dotkliwy.

Podsumowanie

Zdaniem autora istnieje zauważalny związek między jakością modernizowanych obiektów Jaszowca a popytem na usługi w tych ośrodkach. Przykłady takie jak: „Dom Nauczyciela” czy „Kolejarz” zostały przekształcone w sposób zgodny z pierwotną

ideą, ale z zastosowaniem współczesnych materiałów i ponadczasowych rozwiązań, a wnętrza oraz pokoje hotelowe zostały zmodernizowane do dzisiejszych standardów. Ten wizerunek wydaje się przyciągać klientów, dzięki czemu działanie tych obiektów nie jest zagrożone. Przeciwnie są obiekty, które nie doczekały się zdecydowanych modernizacji. Obecnie działają podobnie jak pierwotnie, natomiast ich stan techniczny pozostawia wiele do życzenia. Złe zarządzanie, w tym głównie brak działań modernizacyjnych i remontowych, może wkrótce doprowadzić do zaprzestania działalności w tych obiektach.

Współcześni badacze architektury dostrzegają na tym polu również inny problem, którym jest złe postrzeganie spuścizny PRL, w tym również architektury. Jedyne nieliczni właściciele takich obiektów doceniają ich wartość architektoniczną, traktując ją jako wyróżnik. Istnieje szansa, że badania naukowe i propagowanie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego modernizmu odmień sposób jego postrzegania przez ogół społeczeństwa. Działania te należy prowadzić w trybie pilnym, ponieważ obiekty nie podlegają żadnej formie ochrony, ulegają powolnej destrukcji lub są przez nowych właścicieli w znacznym stopniu przebudowywane [7, 8].

Okazuje się, że prawdziwe zagrożenie pochodzi obecnie ze strony deweloperów, którym zależy na intensyfikacji zabudowy i miejsc noclegowych [9, 10]. Ich rozumowanie nie do końca daje się logicznie wytłumaczyć, gdyż zdaniem autora problemem Jaszowca nie jest tak naprawdę brak miejsc noclegowych, ale brak turystów, brak zainteresowania miejscem, które z winy szeregu czynników zostało doprowadzone do obecnego stanu zaniedbania czy niedoinwestowania. To również wynik działań władz lokalnych, które dopuściły do prywatyzacji i „adaptacji”, a tak naprawdę dewastacji ośrodka usługowego, bez którego dzielnica przestaje działać jak jednorodny organizm.

Wnioski

W celu ochrony dziedzictwa kulturowego Jaszowca należy podjąć szereg zdecydowanych działań, takich jak: wpis zespołu do rejestru zabytków oraz wykonanie Studium Rewitalizacji i Rozwoju Dzielnicy Wczasowej, w którym znalazłyby się wytyczne dotyczące:

- ochrony integralności zespołu architektonicznego poprzez zahamowanie przypadkowych inwestycji zaburzających jego kontekst krajobrazowo-kulturowy;
- ochrony walorów architektonicznych oraz metod konserwacji, adaptacji, modernizacji budynków zespołu architektonicznego, z uwzględnieniem specyfiki i potencjału trzech głównych typów obiektów hotelowych, tzn.: liniowych, gronowych i blokowych;



Rys. 9. Centrum usługowe po działaniach prywatyzacyjnych; źródło: fot. autora, 2018 r.



Rys. 10. Budynek poczty – ostatni oryginalny pawilon centrum usługowego; źródło: fot. autora, 2017 r.

- zagadnień dostępności obiektów dla osób z niepełnosprawnościami;
- uzupełnienia infrastruktury handlowej, usługowej, rekreacyjnej i sportowej do aktywnego wypoczynku;
- rozwiązania problemów komunikacyjnych w zakresie uzupełnienia traktów pieszych;
- wypracowania rozwiązań komunikacji zbiorowej jako alternatywy dla komunikacji samochodowej.

Poszczególne działania należy przypisać zainteresowanym stronom na zasadzie partycypacji. Środowiska samorządowe, deweloperskie oraz architektoniczne muszą koordynować swoje działania zgodnie z przyjętymi postulatami i zasadami. Kluczowa jest oczywiście rola gminy, która może podjąć próbę odzyskania strategicznych dla funkcjonowania osiedla wczasowego terenów i obiektów.

Działania te powinny stać się punktem wyjścia do rozwiązywania obecnych problemów dzielnicy Jaszowiec. Zrozumienie tych zagadnień to jedyna droga do porozumienia i dialogu wszystkich stron zainteresowanych dobrem dzielnicy wczasowej Jaszowiec.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Friedel J., Konkurs na dzielnicę wczasową Jaszowiec w Regionalnym Uzdrowisku Śląskim Wista Ustroń, „Architektura” 1961, nr 7–8, 300–303.
- [2] Winnicki J., Jaszowiec – dzielnica wczasowa w Ustroniu, „Architektura” 1961, nr 7–8, 304–305.
- [3] Winnicki J., Jaszowiec – dzielnica wczasowa, „Architektura” 1969, nr 2–3, 42–53.
- [4] Lipowczan H., Jaszowiec, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1970.
- [5] Pawelec T., Ustroń-Jaszowiec. Niespełniony sen o socjalistycznym kurorcie (ze studiów nad kulturą wczasów i wypoczynku w PRL-u). Dzieje Najnowsze [online]. 23 wrzesień 2021, T. 53, nr 2, s. 115–141 (dostęp: 13.11.2023).
- [6] <http://www.straznicyczasu.pl/viewtopic.php?t=62191> (dostęp: 21.10.2023).
- [7] Szmikowska A., Architektura pracowniczych ośrodków wczasowych w Polsce. Zarys problematyki, „Architectus” 2018, t. 3, s. 83–100.
- [8] Gawlicki M., Btyskosz T., Strategia ochrony zabytkowej architektury modernistycznej w Polsce – zarys problemu, [w:] Soltysik M. J., Hirsch R. (red.), Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona, Gdynia 2009, s. 169–178.
- [9] Ciarkowski B., Na ratunek gronowcom, punktowcom i liniowcom. Ochrona dzielnicy wczasowej Jaszowiec w Ustroniu, www.architekturaibiznes.pl (dostęp: 10.11.2023).
- [10] Niemiec M., Chodzi o dialog, „Gazeta Ustrońska” Nr 45/2021, s. 1, 6.

DOI: 10.5604/01.3001.0054.3460

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA
Radziewicz-Winnicki Rafał, 2024, Wybrane zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego zespołu architektonicznego Jaszowiec w Ustroniu, „Builder” 03 (320).
DOI: 10.5604/01.3001.0054.3460

STRESZCZENIE:

Artykuł przedstawia obecną sytuację zespołu wypoczynkowego w Ustroniu Jaszowcu. Po okresie prosperity ośrodków wczasowych będących we władaniu przedsiębiorstw państwowych nastąpił okres prywatyzacji i przekształceń. Zaprojektowany kompleksowo w latach sześćdziesiątych zespół architektoniczny w wyniku braku ochrony prawnej oraz jednolitej wizji władz samorządowych został poddany miejscowym działaniom inwestorów prywatnych. Zagrożają one spójności założenia i zdaniem autora należy podjąć zdecydowane działania zapobiegające postępującej dezintegracji zespołu architektonicznego. Celem artykułu jest określenie kierunków ochrony wartości kulturowych Jaszowca. Najważniejsze postulaty to pilna potrzeba wykonania Studium Rewitalizacji i Rozwoju Dzielnicy Wczasowej oraz wpis zespołu do rejestru zabytków.

SŁOWA KLUCZOWE:

ochrona i konserwacja zabytków, dziedzictwo kulturowe, architektura wypoczynkowa, modernizacja, adaptacja, rewitalizacja

ABSTRACT:

SELECTED ISSUES OF THE CULTURAL HERITAGE PROTECTION OF THE ARCHITECTURAL COMPLEX OF JASZOWIEC IN USTRONŃ. The article outlines the current situation of the resort complex in Ustroń Jaszowiec. After a period of prosperity of holiday resorts owned by state enterprises, a period of privatization and transformation has followed. The architectural complex was designed comprehensively in the 1960s. In case of the lack of legal protection and a unified vision of local authorities, the complex has been subjected to local actions of private investors. They threaten the coherence of the assumption and, according to the author, decisive actions should be taken to prevent the progressive disintegration of the architectural complex. The aim of the article is to formulate guidelines for the protection of the Jaszowiec cultural values. The most important demands are the urgent need to carry out a Study on the Revitalization and Development of the Holiday District and the entry of the complex into the register of monuments.

KEYWORDS:

protection and conservation of monuments, cultural heritage, leisure architecture, modernization, adaptation, revitalization